

УДК 502.4:502.7(477-924.52)

Доповіді конференції

Д. Робертсон Вернес, Д. Фол

**БІОСФЕРНІ РЕЗЕРВАТИ, ТРАНСКОРДОННІ РЕЗЕРВАТИ ТА
КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК (УКРАЇНА)**

Робертсон Вернес Д., Фол Д. Биосферные резерваты, трансграничные резерваты и Карпатский биосферный заповедник (Украина) // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2004. – 20. – С. 11-18.

Обсуждается концепция биосферных резерватов, принятая как средство реализации основной цели и задач программы ЮНЕСКО "Человек и биосфера" (МАБ). Кратко представлена история формирования международной сети биосферных резерватов.

Рассматривается значение Севильской стратегии для создания, управления и координации деятельности биосферных резерватов. Отмечено, что управление международной сетью биосферных резерватов основывается на "мягком законодательстве" (Уставные рамки, утвержденные на Генеральной конференции ЮНЕСКО), которое не является обязательным для исполнения. Уставные рамки обеспечивают базу для периодического осмотра биосферных резерватов с целью подвести их к новым стандартам.

Дается оценка состояния и рекомендации, направленные на улучшение деятельности Карпатского биосферного заповедника. Обсуждаются перспективы развития и значение трансграничных биосферных резерватов.

Robertson Vernhes J., Fall J. Biosphere reserves, transboundary biosphere reserves and the Carpathian Biosphere Reserve (Ukraine) // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2004. – 20. – P. 11-18.

The conception for biosphere reserves, which have been created as a tool for realization of the main aims and objectives set by the UNESCO Programme "Man and Biosphere" (MAB) is considered. The history of biosphere reserves' origin is briefly represented.

The importance of the Seville Strategy for designation, management and co-ordination of biosphere reserves is considered. It is noted, that management of the World Network of biosphere reserves UNESCO is based upon the "soft law" (Statutory Framework for biosphere reserves, adopted at the UNESCO General Conference), which is not to be strictly kept up to. Statutory Framework supplies basis for periodical review of biosphere reserves, and adopts them to the new revised standards.

Evaluation and recommendations for the Carpathian Biosphere Reserve's activity improvement are given. Prospective of development and meaning of transboundary biosphere reserves is discussed.

ЮНЕСКО – це спеціальна організація, створена при ООН, яка працює у сфері освіти, науки та культури. У 1968 р., коли громадськість почала чіткіше усвідомлювати негативний вплив людської діяльності на природу та довкілля, ЮНЕСКО скликало наукову конференцію, щоб визначити, які саме міри можуть прийняти уряди для подолання цієї проблеми. Ця "Біосферна конференція" дала поштовх для створення програми "Людина і біосфера" у 1970 р., яка тепер відома як МАБ. Це була перша науково обгрунтована спроба урядів покращити відносини між людиною та природою [6]. Програми вже 30 років і за цей період було накопичено чималий досвід.

Одне з нововведень МАБ – це концепція біосферних резерватів. Вона була прийнята як засіб реалізації основної мети та завдань програми "Людина і біосфера",

або МАБ (МАВ), де “М” *теп* – люди (*англ.*) – знаходяться в центрі уваги. Відповідно до принципів програми МАБ було введено термін “біосферний резерват” [6]. Термін “біосферний резерват” (заповідник) сам по собі є неправильним, оскільки має дещо негативне значення – відчуження заповідних територій та заборона людської діяльності. Насправді все зовсім не так, але термін застосовується, щоб відповідати назві програми.

Сьогодні програма “Людина і біосфера” дає наступне визначення біосферним резерватам: “Екосистеми суходільних та узбережних територій, які визнані на міжнародному рівні, демонструють збалансовані відносини між людиною та природою та сприяють розвитку цих відносин” [7, 8].

Функції та система зонування, розроблені для біосферних резерватів, були з часом переглянуті. Основні елементи концепції біосферних резерватів, представлені в блоках 1 і 2:

Біосферний резерват виконує три функції:

- функція охорони природи, а саме: збереження екосистем, ландшафту, видів та генетичних змін;
- розвиваюча функція, тобто екологічно та культурно сталий економічний розвиток природокористування;
- матеріально-технічна підтримка досліджень, моніторингу, тренінгів та екологічної освіти; ця функція пов’язана з проблемами розвитку та охорони природи на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях.

Саме органічне поєднання цих трьох функцій характеризує біосферний резерват.

Блок 1 – Функції біосферних резерватів [7]

Організація території біосферного резервату передбачає три взаємопов’язані зони, які виконують різні функції. Таке зонування вважають достатньо гнучким, для застосування за різних екологічних та соціально-економічних умов в усьому світі:

- Заповідна зона, яка офіційно визначена для забезпечення довгострокового збереження, площа якої повинна бути достатньою, щоб задовольнити різні природоохоронні цілі; тут діяльність людини зводиться до мінімуму.
- Буферна зона, яка розташована поряд, або оточує ядрну зону. В цій зоні може проводитися експериментальне дослідження сталого, економічно вигідного використання природних ресурсів. Це зона відновлення екосистем. Тут можна проводити тренінги та заходи екологічної освіти, а також створити туристичні та рекреаційні об’єкти.

• Зовнішня транзитна зона, або зона взаємодії, межі якої не є суворо обмежені. Саме тут місцеві громади, природоохоронні заклади, науковці, культурні угруповання, приватні підприємства та інші землекористувачі повинні дійти згоди щодо розвитку ресурсів даної території та їх використання з користю для людей, які тут живуть та працюють.

Блок 2 – Зонування біосферних резерватів [7]

Перші біосферні резервати були створені програмою МАБ ЮНЕСКО у 1996 р. В березні 1995 р. на міжнародній конференції з питань біосферних резерватів, яка була проведена в м. Севілья, Іспанія, було переглянуто успіхи, досягнуті у створенні біосферних резерватів, а також визначено роль, яку вони можуть відігравати у світлі Конференції по охороні довкілля та сталому розвитку, яка була проведена у 1992 р. Всесвітня Спілка охорони природи (IUCN) брала активну участь в оцінці біосферних резерватів згідно Севільської стратегії. Було очевидно, що хоча стратегія є цікавою і досить привабливою, її важко застосувати на практиці через те, що в більшості країн природоохоронні заклади мали секторний характер, і програми широкого профілю, такі як МАБ, не підходили для подібних установ. Незважаючи на це, Севільська конференція продемонструвала наскільки успішно була застосована на практиці концепція біосферних резерватів у різних куточках світу [8].

Севільська конференція дала поштовх для створення Севільської стратегії для біосферних резерватів та прийняття Статутних рамок для міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, які були затверджені Генеральною конференцією ЮНЕСКО в листопаді 1995 р.

Севільська стратегія ставить перед біосферними резерватами цілі та завдання на місцевому, регіональному та міжнародному рівнях. Таким чином, вона намічає напрямок, в якому повинен працювати заповідник наступні десять або більше років. Зокрема, вона дає уявлення про те, яким повинен бути біосферний резерват 21 століття. Резерват – це не просто заповідна територія, а зона примирення природи з місцевими громадами та суспільством загалом. Менеджмент повинен бути відкритим, динамічним та взаємоприйнятним. Такий підхід повинен забезпечити біосферному резервату та людям, що населяють його територію, необхідний захист від зовнішнього економічного, політичного та соціального тиску [10].

Статутні рамки встановлюють правила управління діяльністю біосферних резерватів, які входять до Всесвітньої мережі, дають офіційне тлумачення функціям та критеріям, а також встановлюють процедуру їх створення. Майже 400 експертів розробляли текст Статутних рамок, його обговорювали та затверджували на Генеральній конференції ЮНЕСКО. Статутні рамки не є обов'язковими до виконання, як наприклад Конвенція по світовій спадщині. Це “м'яке законодавство”, яке відповідає високим моральним нормам. Статутні рамки забезпечують підґрунтя для періодичного огляду біосферних резерватів, які були створені більше 10 років тому, маючи на меті підвести їх до нових, вже переглянутих стандартів, встановлених у 1996 р. [2]. Статутні рамки також передбачають вилучення об'єктів, які не відповідають критеріям Севільської стратегії.

Станом на травень 2004 р. Всесвітня мережа біосферних резерватів ЮНЕСКО охоплювала 440 резерватів у 97 країнах. Підсумовуючи вище сказане, можна констатувати, що створення біосферних резерватів має наступні переваги:

- офіційне визнання Організацією Об'єднаних Націй заходів, які приймаються на місцевому та національному рівнях щодо впровадження сталого розвитку, збереження біорізноманіття, а також підтримки наукових досліджень;
- забезпечує засоби для виконання міжнародних зобов'язань, які передбачені різними документами, наприклад Конвенцією по біорізноманіттю;
- членство у Всесвітній мережі біосферних резерватів МАБ ЮНЕСКО, що може сприяти обміну ідеями та досвідом з іншими біосферними резерватами;

- “біосферний резерват” – це знак якості, який допомагає залучити національні та міжнародні кошти.

Основну фінансову підтримку біосферного резервату здійснює уряд країни, в якій він розташований. Оскільки біосферний резерват служить основою для співпраці різних зацікавлених осіб і груп, у багатьох випадках не виникає необхідності залучення додаткових коштів. Поточні витрати та заплановані заходи оплачуються з існуючого бюджету. ЮНЕСКО не являється якимось фондом чи банком, тому може виділяти лише невеликі суми. В такому випадку ЮНЕСКО виступає як “чесний брокер” і допомагає резервату або групі резерватів розробляти та обговорювати проекти, які фінансуються іншими організаціями, наприклад Всесвітнім фондом позик на охорону довкілля (GEF) при Світовому банку, UNDP чи UNEP. Перед усім, Секретаріат МАБ ЮНЕСКО виступає радником і допомагає науковцям біосферних резерватів налагоджувати контакти між собою, стимулює обмін досвідом та інформацією на місцевому та міжнародному рівнях.

Карпатський біосферний заповідник

Це один із заповідників старого покоління. Він був створений у 1992 р., тобто до виникнення Севільської стратегії [7]. Згідно зі Статутними рамками, через десять років, у 2002 р., було проведено періодичний огляд. В процесі періодичного огляду природоохоронні заклади та уряд країни може підвести підсумки та оцінити результати роботи, а також вирішити, що ще треба зробити, щоб відповідати вимогам Севільської стратегії. Таким чином, це позитивний конструктивний процес.

Звіт Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) був представлений Національним комітетом по програмі МАБ ЮНЕСКО в Україні на розгляд ЮНЕСКО. Цей звіт було детально вивчено Консультативним комітетом МАБ для біосферних заповідників, який розробив деякі рекомендації для органів управління програмою “Людина і біосфера”, а саме для Бюро міжнародної координаційної ради МАБ. На засіданні Бюро МАБ в липні 2003 р. було відмічено, що КБЗ складається з восьми окремих масивів, які простягаються від польсько-словацького до румунського кордону. В період надання заповіднику статусу біосферного, один з масивів заповідника також належав до транскордонного біосферного заповідника “Східні Карпати” (Україна, Словаччина та Польща). На засіданні Бюро МАБ було зауважено, що через порівняно невеликі розміри та відокремленість масивів, постає питання про те, чи заповідник справді може виконувати свої основні функції, наприклад охорона великих хижих тварин, таких як європейський (карпатський) бурий ведмідь. Також було зазначено, що КБЗ має великий досвід у проведенні досліджень.

Бюро МАБ розробило деякі рекомендації для уряду України:

- Чітко окреслити масиви біосферного заповідника, з’ясувати їхнє розташування стосовно одне одного та визначити, які саме масиви входять до транскордонного біосферного заповідника “Східні Карпати”.

- Зробити чітку карту, на якій було б позначено розташування об’єктів транскордонного біосферного заповідника Східні Карпати, а також вказати на ній можливе співпадання територій обох біосферних заповідників та межі майбутнього транскордонного україно-румунського біосферного заповідника в Мармароських горах.

- Розробити способи розширення меж заповідника та обговорити збільшення транзитної зони, як один із шляхів збільшення території.
- Підсилити функцію збереження біорізноманіття (створити екологічні коридори, розширити транзитну зону).
- Підтримувати ландшафтне різноманіття та різноманіття видів свійських тварин через збереження та підтримку традиційної сільськогосподарської діяльності.

На засіданні Бюро МАБ також було зазначено, що якщо уряд України зробить належний офіційний запит, Секретаріат ЮНЕСКО може надати деяку підтримку для проведення семінару з питань розширення меж Карпатського біосферного заповідника.

Так виникла ідея проведення даної міжнародної конференції.

Транскордонні біосферні резервати

Зацікавленість у створенні транскордонних біосферних резерватів (МБР) стрімко зростає за останні 10 років через ряд причин, як політичних, так і екологічних. Їхнє створення було рекомендоване Севільською стратегією, як об'єкт, де б забезпечувалося збереження організмів, екосистем та генетичних ресурсів, які перетинають державні кордони.

Однак, у Статутних рамках для біосферних резерватів не вказано критерії для таких об'єктів. У 2000 р. на засіданні "Севілья +5" ("Seville + 5"), було скликано спеціальну групу експертів з метою надання рекомендацій щодо створення та функціонування транскордонних біосферних резерватів. Групою було визначено процедуру створення, функції, механізм управління та основні проблеми транскордонної співпраці, а також було висунуто пропозиції щодо проведення заходів екологічної освіти, дослідження і моніторингу і обміну досвідом та інформацією [11].

Сьогодні в світі існує 6 офіційно зареєстрованих транскордонних біосферних резерватів:

- «Татри» між Польщею та Словаччиною (1992)
- «Крконоші», Польща – Чехія (1992)
- «Дельта Дунаю», Румунія – Україна (1998)
- «Східні Карпати», Польща – Словаччина – Україна (1998)
- «Пферцвервальд», Франція – Німеччина (1998)
- «Зона 'W'», Бенін, Буркіна-Фасо, Нігерія (2002)

Слід відмітити, що перші п'ять перетинають кордони країн Східної Європи, які були окреслені після падіння Берлінської стіни, тим самим демонструючи символічну миротворчу функцію транскордонних біосферних резерватів. Перший неєвропейський об'єкт було створено в Африці, в місцевості, де спостерігається міграція диких тварин та перегін великої рогатої худоби кочовими пастухами в пошуках їжі та води. Планується створити ще більше транскордонних біосферних резерватів у різних куточках світу.

Крім того, у федеральних країнах існують біосферні заповідники, які функціонують як транскордонні, оскільки розташовані на кордоні округів, які мають свої власні адміністративні та політичні системи, наприклад:

- Південні Аппалачі, США;

- Рьон, Німеччина (на території трьох федеральних земель, одна з яких знаходилася на території колишньої НДР);
- Нільгірі, Індія;
- Мата Атлантика, Бразилія.

Низку технічних рекомендацій для транскордонних біосферних резерватів було розроблено на конференції у Паломні. Наприклад, з огляду на механізм управління, рекомендовано створити об'єднану координаційну структуру окремо для МБР, яка б включала в себе різні наукові ради та керівні органи. Керівники органів управління мають представляти обидві сторони та враховувати інтереси місцевих громад, зацікавлених осіб та приватного сектору по обидві сторони кордону. Громадські організації повинні відігравати провідну роль. Така структура вимагає створення окремого секретаріату та прийняття бюджету, з якого будуть виділятися кошти на покриття витрат, а також необхідно призначити по одній особі з кожної сторони, які б відповідали за співпрацю. Плануючи зонування території, треба враховувати особливості розташування ядерних та буферних зон, щоб досягти максимально можливих результатів у збереженні різноманіття. Рекомендації, зроблені на конференції у Паломні, передбачають створення постійних тематичних груп для обговорення спільних інтересів у певних питаннях. Також рекомендовано організувати бригади науковців, які працювали б над проблемами покращення діяльності резервату.

Політичний аспект в питанні транскордонних біосферних резерватів є надзвичайно важливим. МБР може бути створений лише за рішенням керівників держави, а це значить, що уряди держав повинні мати добру волю до співпраці і політична обстановка має бути сприятливою. В цілому, для формального вирішення цього питання потрібна лише офіційна угода, підписана двома або більше країнами на міністерському рівні. Але після того, як було прийнято і офіційно оголошено рішення про створення транскордонного біосферного резервату, постає питання про те, чи його організація пройде в один етап, чи МБР буде створено на базі двох або трьох існуючих біосферних резерватів. Обидва варіанти можливі, але кожен має свої особливості. Тобто, зонування повинне відповідати загальним критеріям, спільні заходи мають бути чітко сплановані і передбачені, а також мають бути визначені ключові питання транскордонної співпраці. Міжнародна координаційна рада програми МАБ дає офіційне схвалення на створення транскордонного біосферного резервату, що означає офіційне визнання ООН даного природоохоронного закладу.

В цілому, до транскордонних територій зростає інтерес в усьому світі. Міжнародна Спілка охорони природи (відома як IUCN) створила робочу групу з питань транскордонних заповідних територій, в яку входить і МАБ ЮНЕСКО. Вказівки, розроблені цією групою [3], включають спеціальні рекомендації для біосферних резерватів. Транскордонні заповідні території були також одним з основних питань 5-го Всесвітнього конгресу природних парків (Дербен, 2003 р.), який був організований IUCN. В результаті цього конгресу, на 7-ій конференції у Куала Лумпур (лютий, 2004 р.) було прийнято Конвенцію по біорізноманіттю. У перспективному плані дій, прийнятому цією конференцією, є окремий розділ, присвячений транскордонній співпраці [5].

Створення транскордонного біосферного резервату в Карпатському регіоні – це прямий шлях до втілення в життя Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток

Карпат (Карпатська конвенція), яку було підписано 22 травня 2003 р. на міжурядовій конференції “Навколишнє природне середовище Європи”, яка відбулася в Києві [4]. Ця угода, яка має скоро ввійти в силу, чітко окреслює сферу співпраці між Чехією, Угорщиною, Румунією, Сербією і Чорногорією та Україною. Кілька статей, включаючи статтю 4, в якій йдеться про охорону природи та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття, безпосередньо стосуються МБР. Ця конвенція передбачає створення екологічної мережі в Карпатах, які є складовою частиною пан-європейської екомережі UNEP та Ради Європи [1]. Після розширення складу Європейського Союзу співпраця з Україною стає ще важливішою і розглядається під новим кутом.

Рекомендації, розроблені на конференції в Паломні у 2000 р., тобто на ранній стадії розвитку транскордонних біосферних резерватів, в основному базуються на досвіді кінця 90-х років [9]. Вивчення роботи п'яти транскордонних біосферних резерватів Європи було проведено МАБ ЮНЕСКО з метою розробки рекомендацій щодо майбутньої діяльності, таким чином було проаналізовано досягнення за 2000 – 2001 роки [11].

Хоча досвід роботи на той час не був великим, експерти багато дізналися про те, як відбувався процес створення транскордонних біосферних резерватів на базі національних резерватів. Головними складовими успіху такого резервату є воля до співпраці та розуміння на місцевому, національному та міжнародному рівнях, а також щоденна співпраця з партнерами по той бік кордону.

Під час дослідження було виявлено, що створення МБР – це складний, тривалий процес, який також вимагає певних коштів. Наприклад, досвід існуючих транскордонних резерватів показує, що легшим і більш гнучким способом створення МБР є організація нової структури. Треба призначити окремих посадових осіб, які відповідали б за безперервність співпраці. Крім того, технічні та інші витрати вимагають довгострокових інвестицій, а це означає, що потрібно залучати більше фінансових партнерів. Культурний аспект є домінуючим, оскільки навіть країни, які межують між собою, мають різні пріоритети, стилі роботи та різні погляди на довкілля.

Висновки

Біосферні резервати зробили основний внесок у виникнення ідей сталого розвитку та “екосистемного підходу”, вони допомагають перевірити результати застосування цих ідей на практиці. Поняття “транскордонний біосферний резерват” допомогло сусіднім країнам налагодити співпрацю в природоохоронній галузі, а також зміцнити мирні відносини. МБР став емблемою, гарантом довгострокової співпраці та виконання зобов'язань. Однак, слід зауважити, що найбільшу, унікальну і незаперечну цінність транскордонні біосферні резервати мають через те, що Організація Об'єднаних Націй офіційно визнає такі природоохоронні заклади, бо МБР є ефективним засобом для встановлення мирних відносин та наукової співпраці між сусідніми країнами.

1. Council of Europe, 2000. General guidelines for the development of the Pan-European Ecological Network. Nature and Environment, 107. Council of Europe, Strasbourg

2. Jardin, M. 1996. *Les reserves de biosphere se dotent d'un statut international: enjeux et perspectives*. *Revue juridique de l'Environnement*, 4: 375-385.
3. Sandwith T., Shine, C., Hamilton L. and Sheppard, D. 2001. Transboundary protected areas for peace and cooperation. IUCN, Gland Switzerland and Cambridge, UK.
4. UNEP 2003 Carpathian Convention.
http://www.unep.ch/roe/assets/programme_activities/environmental_law/04_emi/carpathians.htm
5. UNEP- CBD, 2004. Decision VII/28 Protected areas (Article 8 (a) to (e)) (<http://www.biodiv.org/decisions/default.aspx?m=COP-07&id=7765&lg=0>)
6. UNESCO 1970. Use and conservation of the resources of the biosphere. Proceedings of an intergovernmental conference of experts on the scientific basis for the rational use and conservation of the resources of the biosphere. Paris 4-13 September 1968. Natural Resources Research Series 10. UNESCO, Paris
7. UNESCO 1996a. Biosphere reserves: the Seville Strategy and the Statutory Framework for the World Network. UNESCO, Paris.
8. UNESCO 1996b. International Conference on Biosphere Reserves. Seville (Spain) 20-25 September 1995. Final Report. MAB Report Series No. 65. UNESCO, Paris.
9. UNESCO 2000. Solving the puzzle: the ecosystem approach and biosphere reserves. UNESCO, Paris.
10. UNESCO 2002. Biosphere reserves, special places for people and nature. UNESCO, Paris
11. UNESCO, 2003. Five transboundary biosphere reserves in Europe. Biosphere Reserves Technical Notes. UNESCO, Paris.

ЮНЕСКО, Франція
Женевський університет, Швейцарія